

Párhuzamos (tudomány)történetek

A bécsi néprajzi múzeum (*Österreichisches Museum für Volkskunde*) 2004-ben kiállítást rendezett Eugenie Goldstern emlékére. A fiatal, Oroszországból elszármazott, zsidó lány családja Bécsben telepedett le a 19. század végén, és Eugenie Goldstern a század eleji Bécsben ismerkedett meg a néprajz éppen kialakulóban levő intézményeivel. Első s talán legfontosabb mentora Michael Haberlandt volt, későbbi terepválasztásában pedig Arnold van Gennep játszott irányító szerepet. Bár személyes ismeretségekre nincsen bizonyíték, Eugenie Goldstern minden bizonnyal ismerte a svájci orvos és úttörő néprajzkutató, Leopold Rütimeyer munkásságát is. Eugenie Goldstern az 1920-as években végzett terepmunkát Franciaország és Svájc alpesi falvaiban; elsősorban munka- és világítóeszközökből, gyermekjátékokból és kisebb számban a népi vallásosság tárgyaiból álló, néhány száz darabos tárgygyűjteményét a bécsi néprajzi múzeumnak ajándékozta. Az Eugenie Goldstern munkásságát bemutató 2004-es kiállításnak és az azt záró kétnapos konferenciának indítéka az volt, hogy emléket állítson a második világháborúban meggyilkolt fiatal nőnek, témája pedig a két világháború közti néprajzi gondolkodás és módszertan tudomány- és szellemtörténeti feldolgozása.

A kiállításban, illetve mindenekelőtt az azt záró, 2005 februárjában megtartott szimpózium során és az annak anyagát magában foglaló kötet olvasásakor (Eugenie Goldstern 2005) én magam két tudománytörténeti olvasat között cikáztam. Nem is voltak ezek szabályos párhuzamos történetek, talán inkább egy fonathoz hasonlíthatók, melynek kettő vagy több szála együtt, egymással tekeregve, folyton érintkezve, szétválva és egybefonódva s mégis két külön szálként halad tova. Ide-oda csapongásomnak a tudománytörténetek között az lehetett az oka, hogy számomra, a Magyarországon nevelkedett, tanult néprajzkutató számára az a tudománytörténeti korszak, amelyről Eugenie Goldstern kapcsán szó volt, az a módszertani megközelítés, amelyben munkája elhelyezhető volt, az a tudományos-személyes kapcsolati háló, mely szakmai munkáját erőteljesen befolyásolta, név szerint Michael Haberlandt, Leopold Rütimeyer, Arnold van Gennep és a többi kutatóegyenység szerepe egy alkalmasint kontinuus (kronologikus) tudománytörténet egyik jól ismert szakaszának tűnt. Számomra sokkal inkább így volt, mint ahogyan ezt az osztrák, svájci, francia, német diszciplínák képviselőinek szavaiból kihallani véltem. Kissé sarkítottan fogalmazva: a két világháború közötti korszak tudománytörténete a nyugati néprajzi tudományok művelői számára egy nagyon határozott, karakteres paradigmaváltás előtti korszak tudománytörténete. Emiatt persze nem kevésbé tartozik hozzá az osztrák, a svájci, a német vagy a francia néprajzi tudománytörténethez. Ugyanezen korszak tudománytörténete az 1980-as és az 1990-es években Magyarországon tanult néprajzkutató számára a néprajzi kutatástörténet kánonjához szervesen tartozó „szigorlati kérdés”. A következőkben e párhuzamos történetek néhány kapcsolódási, illetve ellentétes pontját szeretném megemlíteni.

A kiállítás címe így hangzott: *Ur-Ethnographie. Auf der Suche nach dem Elementaren*

in der Kultur. Az *Ur-Ethnographie* (ősnéprajz) fogalma abból az eszmeiségből nőtt ki, amely a felvilágosodásban gyökeredzik, és egészen az ezredfordulóig meghatározó részét jelentette a történelemtől alkotott képzeteknek, miszerint az emberiség története egy folyamatos fejlődés vonala mentén értelmezhető, ez a történelem egyetemes, szabályszerű, szabályszerűségei megismerhetők, és a belőlük levont tanulságok használhatók. A fejlődés ezen értelmezése szerint a kultúrák különbözősége a fejletlen és fejlettebb szakaszok törvényszerű sorrendjével magyarázható. A történeti és társadalomtudományi vizsgálatok a kulturális különbségek megismerésével a saját feltételezett fejlődés korábbi szakaszának megismerését feltételezték, a fejletlenebbnek tartott társadalmak „jelenét” a saját, fejlettebbnek tartott társadalom „múltjaként” fedezték fel. Az *Ur-Ethnographie* ebben az értelmezésben azt az állapotot volt hivatott jelölni, amellyel az emberiség őseredeti kulturális helyzetét próbálta leírni. Az *Ur-Ethnographie* teljességre törekvő feltárása, megismerése azzal kecsegtetett, hogy az egyetemesen érvényes kultúra őállapotát lehet majd általa megismerni. Mivel az emberiség fejlődésében bizonyos csoportok, népek előrehaladottnak, fejlettebbnek számítottak, mások kevésbé, ezért úgy feltételezték, hogy a kevésbé fejlett csoportok kultúrája, életmódja alapján lehet megismerni saját, a fejlődés sodrában már elveszített, őseredeti kultúráinkat. Fejlettebb gazdálkodásúnak számítottak a közlekedés és a kereskedelem fősodrától messze eső, periferikusnak tekintett területek. Ott feltételezték a kultúrának azon maradványait, reliktumait, melyek az elveszített őseredeti állapotot még őrizhették.

A kulturális evolucionizmusnak ez a gondolata áthatotta azt a korszakot, melyben a néprajztudomány intézményesülése zajlott, és a történelmi fejlődésbe vetett hit az első, de még a második világháború okozta rezignáció és szkepticizmus ellenére is a 20. század utolsó évtizedeiig meghatározó volt (Sárkány–Somlai 2004).

A Monarchia: Európa kitsinyben?

A néprajztudomány kialakulása ebben a szellemtörténeti háttérben értelmezendő, mégis érdemes rámutatni az értelmezési keretek egy hosszan fennálló, bár átmeneteket és interferenciákat megengedő különbségére. Ennek szemléltetésére szeretnék emlékeztetni a kiállításban és a katalógusban is szereplő szövegrészletre, melyet Michael Haberlandt a bécsi néprajzi gyűjtemény alakulásakor írt (Haberlandt 1895). Haberlandt a Monarchia területét a néprajzi összehasonlító kutatás ideális terepének tartotta, hisz itt egy határon belül vélte megtalálhatónak a kultúra őseredeti állapotát még őrző népcsoportokat, amelyeknek ősi gazdálkodása, életmódja hitelesen mesélt a kultúra gyökereiről, s ez az a feltételezett ősiség, azaz közösség (*Gemeinsamkeit*) – Haberlandt szerint – messze felülmúlta a nemzeti jellegből adódó esetleges különbözőséget.

Alig néhány évvel Haberlandt szövege előtt jelent meg az író Jókai Mór üdvözlő beszéde, melyet a Magyar Néprajzi Társaság alakuló közgyűlésén tartott (Jókai 1890): cizelláltságában, fennköltségében, szófordulataiban ugyanaz a hangulat, ugyanaz az eszme. Jókai szerint kötelességünk a Monarchia népeinek megismerése, hogy saját egyediségünknek jobban a tudatában lehessünk, azt jobban értékelhessük. A gyökerek, a múlt feltárása mellett ebben a szövegben más fényben jelenik meg az etnikus kultúra: mint a különállóság, az egyediség hangsúlyozása, éppen nem az egyetemes emberi, hanem az

etnikus egyedi. A „Magyarország Európa kitsinyben” gondolat (Csaplovics 1822) végül is annak a kutatási hagyománynak vált mottójává, mely a Kárpát-medencében élő népek, népcsoportok kultúrájának sokszínűségével, vélt vagy valós különbözőségével az etnikus népi kultúrák egymás mellett élését, kölcsönhatását volt hivatott bemutatni.

A néprajzi tudományok céljának ezen megkülönböztetése nem jelentéktelen és nem is végleges. Most nem akarok kitérni itt részletesen a nemzetállamok kialakulásának, a nemzeti nyelv és nemzeti kultúra hangsúlyozásának, illetve a népi kultúra nemzeti kultúrává avatásának nagyon is lényeges szellem- és politikatörténeti hátterére, ami Magyarországon – mint ahogyan több más kelet-európai államban is – a néprajzi tudományok kialakulását és intézményesülését meghatározta. Legyen elég arra a különbségre rámutatni, hogy azokban az államokban, ahol a nemzeti kultúra konstituálódása a politikai függetlenségért vívott harcokkal egybeesett, ott a népi kultúra – etnikus kultúra – nemzeti kultúra fogalmaknak egészen más konnotációja volt, ellentétben azokkal az államokkal, melyek saját kultúrájukat egy terjeszkedő birodalom terjeszkedő – terjeszteni-dő – kultúrájaként látták (Hofer 1994). Érdekes viszont figyelni arra, hogy a 19. század végén még európai nagyhatalomnak számító – igaz, távoli gyarmatok nélkül, de Délkelet-Európában egyértelműen domináns szerepű – Ausztriában a kibontakozó néprajztudomány még nem kap olyan etnikus színezetet, mint majd a Monarchia megszűnte után. Michael Haberlandt úgy tekint a Monarchia területén fekvő periferikus területekre – Alpok, Szudéta-vidék, Balkán, kárpáti hegyvidékek (lásd Haberlandt 1909–1911) –, mint a primitív kultúra megismerhetőségének kincsestárára, mely vetekszik a távoli tájakon (értsd: gyarmatokon) kutatási lehetőséget élvező kutatók terepével.

A kultúra gyökereit rejtő „ősiség” a tér- és idődimenziók sajátos feloldódásából jön létre.¹ Az „ősi” nem egy időben korábbi jelöl, hanem egy, az időben végtelen, kezdeti, eredeti „ősállapotot”. Az „ősi” jelenléte, a „különidejűség egyidejűsége”² pedig térben megragadható a „messziséggel”. Ami messze van, az időben távol van. De maga a „messziség” sem mérhető dimenzió: messze távol, messze fenn, a periférián, egy önmagunkhoz mint origóhoz vonatkoztatott messzeségben. Ennek a tér- és időbeli távol-ságnak a reciprocitásaként értelmezendők például azok a kiállítások, vásárok, ahol az „ősi” kultúra tárgyi vagy élő reliktumait bemutatták: az egy helyre, elérhető közelségbe, múzeumba begyűjtött messziség. Bessans, az az alpesi, magashegyvidéki falu, ahol Eugenie Goldstern kutatását végezte, Európa közepe, az Alpok magaslatainak mint megközelíthetetlen messzeségbe távolított tájnak egyik szelete értelmezendő. Ebben az értelemben mindegy, hogy hol is fekszik pontosan, hisz nem a földrajzi koordinátái alapján, hanem az Alpok mint konstituált táj egyik pontjaként vált értelmezhetővé.³

A 19. század közepén, amikor az osztrák néprajzi kutatásban az Alpok kap hangsúlyos teret mint az ősiség, a kultúra kezdeteinek őrzője, akkor itthon az *Alföld* kap hasonló szerepet. Az *Alföld*, amely pusztaságával, végtelenségével, egyediségével a magyarság ősi örökségét, keleti hozadékát, egyedülállóságát testesíthette meg. A kép kiformalódásában vélhetően jelentős szerepet játszott épp az osztrák hatalommal, az arra jellemző hegyvidékekkel szemben definiált másság, *sajátság*. Az *Alföld* pusztaságként, végtelenségként, szabadságként értelmezett tájképe a 19. század első felétől tűnik fel először az irodalomban, majd később más művészetek képviselőinél is (Albert 2002). Az *Alföld* a korabeli néprajzi kutatásokban nem a gabonakonjunktúrában gazdaságilag megerősödött, polgárosuló parasztságával jelentkezett, hisz rájuk nem a zárt, archai-

kusnak minősített kultúra volt jellemző, hanem pásztoréletével, melyben a honfoglalás előtti nomád állattartás reliktumait vélték felfedezni.

Az Alföldre osztott szerep, a magyarság hazájának szimbolizálása, a magyar „nemzeti táj” képzeete – azaz állam, nemzet és etnikum viszonyának térbeli leképeződése – jelentősen megváltozott az első világháború utáni területvesztések hatására, amikor a határon kívül került területek földrajzi adottsága miatt a hegyvidéki táj került a szimbólumalkotás középpontjába.

A kiállítás és a konferencia címszava, az *Ur-Ethnographie* Leopold Rüttimeyertől származik Felfogásában az etnográfusnak és folkloristának az volt a feladata, hogy az emberiség kultúrájának „őseredetét” megragadja és megtartsa akkor, amikor az még megtalálható, vagy épp kipusztuló reliktumaiban még fellelhető. Egy nép szellemi és anyagi kultúrájának összessége a legalapvetőbb igények kielégítésére szolgáló eszközök (ház, háztartás, gazdálkodás, öltözködés, táplálkozás) és a szellemi kultúra (díszítőművészet, szokások) tárgyainak felgyűjtésével, a tárgyak keletkezésének, fennmaradásának és kipusztulásának felrajzolásával, úgynevezett *törzsfák* meghatározásával volna megragadható. Ezt a tárgyak és elnevezéseik rendszerező gyűjtésével vélte elvégezhetőnek (Rüttimeyer 1924:XIII, Einleitung). A tárgyak egyetemes idő- és térbeli összehasonlíthatóságának alapját a kulturális evolucionizmus azon tétele adta, hogy hasonló természeti adottságok hasonló technológiai megoldásokat hoznak létre. A néprajzi gyűjtő feladata az volt tehát, hogy úgy válassza meg kutatási terepét, hogy az a lehető legjobban képviselje a „primitív”, „őseredeti” állapotokat, s ott is csak azon jelenségekre koncentráljon, amelyek ennek a történelemnek a kezdeteire utaltak. Minden más, új vagy hétköznapi, banális dolog érdektelenségnek számított, hisz – épp e törvényszerűség jegyében – hétköznapi, mindenütt ugyanolyan, tehát megismerhető volt.

Eugenie Goldstern elsősorban azokra a jelenségekre, tárgyra koncentrált, melyek ezt a muzeális értéket hordozták: gazdasági vagy világítóeszközök, egyszerű gyerekjátékok stb. Amiben sajátos, korától és környezetétől eltérő módon viselkedett, s amiben alkalmasint a tudományok módszereit korán meghaladva követendő tette, az a hosszú távú terepmunka. Míg az elméleti alapot maguknak tulajdonító, tiszteletre méltó urak ebben „az emberiség története múzeumban” ülve, kiterjedt kapcsolati hálót, levelezést ápolva többnyire a tárgygyűjtés tényére koncentráltak, Eugenie Goldstern több hónapra keresztül, télen–nyáron ott élt abban a közösségben, melynek tárgyi anyagát gyűjtötte. A savoyai Alpok magashegyi faluja, Bessans lakóinak jó része télen az erőt próbáló időjárás viszonyok elől városokba (Turin, Párizs) költözött, és csak nyáron tért vissza az elsősorban állattartást és minimális földművelést végző községbe. Ez a jelenség nem kerülte el Eugenie Goldstern figyelmét, hanem épp arra készítette, hogy a modernizálódás előretörése elől az archaikusnak minősített tárgyakat begyűjtse.

Itthon a Herman Ottó által megalkotott, képviselt és máig ható eredménnyel elterjesztett fogalom, az ősfoglalkozások kutatásával a honfoglalás előtti magyarság életmódját, munkaeszközeit, gazdálkodását, annak reliktumait, illetve fennmaradását kutatták. A „bolti portéka”, az újabb tárgyak használata nemcsak hogy érdektelen, de elítélendő volt, hisz kiszorította az ősi szerszámokat (Fejős 2003:9, 33).

A két világháború közötti években a magyar néprajztudomány enciklopédikus indítatású, monumentális műben összegezte addig felhalmozott ismereteit (Bátky 1933–1937). A második nagy generáció (Bátky Zsigmond, Györffy István, Viski Károly) által

írt műben mind a kulturális evolucionizmus elve, mind az ősfoglalkozások maradványainak, illetve egyéb kulturális reliktumok felgyűjtésének szükségessége, az egyetemes is azon belül a magyar kultúra őstörténeti rétegei néprajzi feltárásának feladata megtalálható volt.

A néprajzi kutatás történetiesítése: a befejezetlen múlt

A kritikus és reflexív tudománytörténet-írás a második világháború utáni évtizedekben zajosan és határozottan vált el a kronologikus tudománytörténeti felfogástól. Nem mernék vállalkozni arra, hogy a német nyelvű néprajzi tudományokban *Abschied vom Volksleben* címmel aposztrófált paradigmaváltás főbb lépéseit, kritikai pontjait, eredményeit és reflexióit összefoglaljam, sőt még a magyar recepció teljes ismertetését sem vállalom. Két kulcsfogalom továbbélése foglalkoztat engem ebben a már emlegetett tudománytörténetek közötti kalandozásban: ez a történeti néprajz koncepciója, illetve a kultúra változatos értelmezése.

A magyar néprajz történetiségéről vallott felfogása röviddel a második világháború előtt, de főleg utána kiszélesedett.⁴ Nem szűnt meg az emberiség egyetemes kultúrájának gyökereit a népi kultúra reliktumában feltáró felfogás, melynek szellemében a gazdálkodás és az anyagi kultúra tárgyai, illetve azok elnevezése alapján archaikus eljárások, technikák, ismeretek megléte, maradványai után kutattak. E megközelítés hatását megtalálhatjuk a *Magyar néprajzi atlasz* monumentális vállalkozásában (az 1960-as évektől), mely az anyagi kultúra szegmenseinek emlékét rögzítette, egy korábbi állapotot (a 19. és 20. század fordulóját) alapul véve.

Az úgynevezett történeti néprajzi kutatásoknak egy új, Tálasi István vezette, budapesti egyetemi tanszék adott intézményes keretet. Kutatási tematikájának kánonját elsősorban a gazdálkodási rendszerek feltételezett fejlődési szakaszai határozták meg: a gyűjtögetéstől a halászaton, vadászaton át az állattartó-földművelő rendszerekig, az egyszerűbbtől a komplexebb vezető feltételezett fokozatok. Alapvető elmélete pedig abban a (marxista) tételben állt, hogy az anyagi kultúra a termelési módok kifejezője – tehát az anyagi kultúra jelenségeinek és eszközeinek, ezek változásának módszeres és teljességre törekvő felgyűjtése és klasszifikációja – „rendszeres területgondozással, mind tárgygyűjtéssel, mind a szóhagyományok és a nyelvi anyag felgyűjtésével” – az egyes jelenségeknek „nemcsak korát, kronológiáját [...], de keletkezésük, alakulásuk, elmaradásuk okát” magyarázhatja meg, és „a fejlődés törvényszerűségeinek megállapítását” (Tálasi 1955: 9, 13) teszi lehetővé. A gazdálkodás kutatásában továbbra is helyet kapott a „folyamatos maradványként élő archaikus eljárások” iránt táplált tisztelet, a gazdálkodási ismeretek vagy ipari tevékenységek „alsó tudásszintje és feltétlen szükséges eszközkészlete” iránti fokozott érdeklődés, a „még mindig vizsgálható és önállósra termelő kézi eszközök” vagy a „kapitalizmus technikai fölényével nem bíró és pusztulásnak induló eszközök” sürgető megismerése (Tálasi 1955:13). A vizsgálatok társadalmi hátterét a „paraszti réteg”, a „dolgozó, alávetett osztályok”, a vélelmezett „önellátó paraszti gazdaság” képviselői alkották

A két történetiségfelfogás kényelmesen megfér egymás mellett, egyáltalában nem zárva ki egymást; a gazdálkodás történetének, termelési mód és életmód összefüggésé-

nek és fejlődésének e fenti elve volt az a fogalmi-tartalmi váz, amely a néprajzi tudást – annak legalapvetőbb szintjét, az egyetemi szigorlatot – meghatározta, s e kutatási hagyomány kialakulása konstituálta a diszciplína történetét A fenti fogalmi-tartalmi keret által meghatározott társadalmi háttérnek a parasztság számított, kitekintéssel a paraszti termelésre ható, azzal kereskedelmi forgalomban álló kézmű- és céhes iparra, illetve a mezővárosi lakosságra⁵

Volt ebben a történetifejlődés-konceptióban egy sajátos feszültség, amennyiben az a valaha létezett, teljesnek, egésznek tételezett „népi kultúra” fejlődését vizsgálta: a történeti fejlődés egy olyan ideálállapotra mutatott, amelyet az idő egy fiktív (imaginárius) állapotában vélt létezőnek, s amely fiktív (imaginárius) idő elmúltával ennek a „népi kultúrának” már csak a maradványait, reliktumait, emlékeit, de azt „még mindig” fel lehetett lelteni. A „pusztuló, megszűnő maradványok” megmentésének 24. órája hosszú évtizedeken keresztül sürgette a kutatókat, ezt az utolsó órát végtelenné nyújtva, az elmúlást, a megszűnést, magát a múltat befejezetlenné téve.⁶

Sem a köztudatban, sem a néprajzi tudományokon belül nem volt egységes a „népi kultúra”, a „paraszti kultúra” vagy a „parasztság” definíciója és használata,⁷ és arról sem volt tudományos konszenzus, hogy egyáltalán szükség volna egységes definiálási törekvésre.⁸ A német nyelvű paradigmaváltásra a hazai tudomány – annak idején is és később is – kétféle módon reflektált: az egyik szerint a német nyelvű néprajzi tudományban indokolt ideológiai revízió itthon nem vált szükségszerűvé, a másik szerint a nyugat-európai parasztság társadalmi fejlődése gyökeresen eltért a magyarországiétól, és az, ami ott már megszűnt, nálunk még megtalálható (volt) (Paládi-Kovács 2002:109–127). Ez utóbbinak különös nyomatókat adott, hogy a magyar nyelvterület keleti zónájában – különösen Erdélyben és Moldvában – lehetett terepmunkát végezni, ahol a szegénység és gazdasági elmaradottság a „paraszti kultúra” további kutatására teremtett lehetőséget, tovább nyújtva azt a bizonyos 24. órát.

1997-ben, több évtized után megjelent magyarul Fél Edit és Hofer Tamás átányi monográfiáinak egyike, az először németül publikált *Bäuerliche Denkweise...*, mely magyarul visszakapta az eredeti kézirat címét: *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. A magyar publikáció tiszteletére egy könyvreferáló folyóirat úgynevezett tiszteletkörében kollégák szóltak a kötetéről, az átányi kutatásról, az abban leírt (vagy leírottnak vélt?) paraszti kultúráról (Tiszteletkör 1998). Az egyik véleménytípus szerint Átányban az 1950-es, 1960-as években még a paraszti kultúra utolsó maradványait lehetett gyűjteni, mely a kollektivizálás fémjelezte gazdasági-társadalmi változásokban megszűnésre ítéltetett, és az az időbeli „kimerevítés” (a háború előtti állapotok leírása) az integránsnak, zavartalannak, eredetinek minősülő állapotot „rekonstruálta”, bepótolhatatlanul. A másik felfogás szerint Átányban az 1950-es, 1960-as években a paraszti kultúrának azt az idealizált felfogását lehetett megragadni, amellyel a közelgő (illetve nagyon is jelen lévő) kollektivizálás fémjelezte gazdasági-társadalmi változásoktól lehetett elhatárolódni, ennyiben ez nem egy valaha létező kultúra maradványa, hanem nagyon is a jelenben választott kulturális praxis, stratégia. Más megközelítésben az a kérdés merült fel, hogy az arányos és mértékletes gazdálkodás és háztartásvezetés mint normatív magatartásforma miért épp mint „paraszti” kultúra tételeződik (Köstlin 1991). Az 1980-as évek közepétől épp Hofer Tamás tanulmányai (Hofer 1989; 1994) mutattak rá a népi, a nemzeti és paraszti kultúra konstrukciójának társadalmi hátterére, illetve az etnikus

(népi) kultúrák és a populáris kultúra eltérő értelmezési keretére. A történeti rekonstrukcióról és paraszti kultúráról szóló, egymástól teljességgel eltérő interpretációk jellegzetesen tükrözik a diszciplínán belül fellelhető megközelítések különbözőségét.

Tudománytörténetek nyilván különböző kiindulópontokból írhatók, enciklopédikus indíttatású, kronologikus rendű áttekintések, eszme- vagy kutatástörténeti, ismeretelméleti megközelítések, vagy nagy elődök, kiemelkedő személyiségek, vagy szürke eminenciások munkásságának történeteként.⁹ Az Eugenie Goldstern munkásságát feldolgozó kiállításban és konferenciában a kronologikus tudománytörténeti olvasat szembetalálkozott a reflexív, kritikai tudománytörténettel, amely politikai, ideológiai és ismeretelméleti összefüggésrendszerben színezte át az egyébként oly ismerősnek tűnő képet.

JEGYZETEK

1. Az „ósiség”, egyszerűség vonzó összefonódása a modernitásban volt Konrad Köstlin előadásának központi motívuma. Az Alpok mint az etnográfiai megismerés, illetve mint az induló turizmus választott terepe volt Bernhard Tschofen előadásának témája (lásd a konferenciakötetben, I. l. ábjegyzet).
2. Bloch (1989: 111) parafrázisa. Lásd Köstlin 1973, illetve Bausinger 1989.
3. Ezt szimbolizálta az a tény is, hogy számomra, aki nem tudtam, hol van Bessans, a konferencia második napján, a kiállításban látható, még Eugenie Goldstern korában szerkesztett térkép volt az egyetlen, amely alapján a község földrajzi helyét megtudhattam. Ezt felfoghatjuk könnyed humorként is, de arra is rámutat, hogy a diszciplínán belüli más értelmezési keretben a térbeli, időbeli, tárgyi vagy társadalmi tények „valósága” alkalmasint szembekerülhet a szimbólumok jelentésének „valóságával”.
4. A kulturális evolúció, illetve a neoevolucionista elméletek hatásáról a társadalomtudományokban lásd részletesen: Sárkány–Somlai 2004 és Borsos 2004. Általában a magyar néprajzi kutatásról a háború után: Sárkány 2005 és Kuti 2005.
5. Hozzá kell még tenni, hogy a magyar nyelvterület etnikus csoportjainak, az etnikus kultúráknak, etnikus sajátságoknak a vizsgálata – a szovjet néprajzi kutatás elméletével megerősítve – szintén jelentős teret kapott a kutatási (és oktatási) kánonban.
6. A történeti néprajzi kutatáson belül másik utat jelentett a kulturális jelenségek középpontba helyezése, amely együtt járt a társadalmi rétegződés háttérbe szorításával, és inkább kultúr-, művelődés-, illetve gazdaságtörténeti hangsúlyú vizsgálatokat eredményezett. A történeti néprajzi kutatásnak ez a megközelítése találkozhatott volna leginkább az 1980-as évek elején a történeti antropológia újnak számító irányzataival; ennek az interdiszciplináris esélynek részletes magyarázatára itt nem térhetek ki (lásd Hofer, szerk. 1984, illetve Sebők, szerk. 2000 kötet előszava).
7. A parasztság fogalmának definiálására történeti, antropológiai és etnográfiai oldalról is születtek maradandó eredmények, melyek azonban nem voltak átfogó hatással a teljes diszciplínára. Összefoglalóan lásd Sárkány 1983.
8. Lásd *A kultúrakutatás esélyei* című vitát a Replika folyóirat 1994. évfolyamában.
9. Herbert Nikitsch előadása az osztrák néprajzi társaság zsidó származású kutatóinak életútját foglalta össze, külön kiemelve a legkülönbözőbb szubjektív meggyőződéseket, életfelfogásokat; Christian F. Feest előadását pedig annak a hosszú távú konfliktusnak szentelte, mely Michael Haberlandt és a Museum für Völkerkunde akkori igazgatója, Haberlandt hivatali főnöke, Franz Heger között volt. Személyeskedéstől sem mentes viszonyuk nem maradt hatástalan a Völkerkunde versus Völkerkunde intézményesülésére.

IRODALOM

ALBERT, RÉKA

2002 Le paysage national: de l'émotion à la 'pensée' nationale et inversement. In *A nemzet antropológiája*. (Hofer Tamás köszöntése.) A. Gergely András, szerk. 81–91. Budapest: Új Mandátum.

BÁTKY ZSIGMOND

1933–1937 *A magyarság néprajza*. 1–4. Czákó Elemér, sajtó alá rend. Budapest: Egyetemi Nyomda.

BAUSINGER, HERMANN

1970 Zur Problematik historischer Volkskunde. In *Abschied vom Volksleben*. Klaus Geiger – Utz Jeggle – Gottfried Korff, Hrsg. 155–172. Tübingen: kiadó. /*Untersuchungen des Ludwig-Uhland-Institutes der Universität Tübingen*, 27./

1989 „Párhuzamos különidejűségek”. A néprajztól az empirikus kultúratudományokig. *Ethnographia* 100:24–37.

BLOCH, ERNST

1989 *Korunk öröksége* Budapest: Gondolat.

BORSOS BALÁZS

2004 *Elefánt a hídon*. Gondolatok az ökológiai antropológiáról. (Borsos Béla, Kiss Lajos András és Lányi András vitacikkeivel.) Budapest: L'Harmattan.

CSAPLOVICS JÁNOS

1822 *Ethnographiai értekezés Magyarországról*. *Tudományos Gyűjtemény* 3–4.

EUGENIE GOLDSTERN

2005 Eugenie Goldstern und ihre Stellung in der Ethnographie. Beiträge des Anschlußsymposiums zur Ausstellung 'Ur-Ethnographie. Auf der Suche nach dem Elementaren in der Kultur. Die Sammlung Eugenie Goldstern' Österreichisches Museum für Volkskunde, Wien, 3–5. Februar 2005. Wien: Österreichisches Museum für Volkskunde. /*Buchreihe der Österreichischen Zeitschrift für Volkskunde*, 18./

FEJŐS ZOLTÁN

2003 *Ósfoglalkozási képek*. 2003. május 23–2003. szeptember 14. Budapest: Néprajzi Múzeum. /*Kamarakiállítások*, 11./

GOLDSTERN, EUGENIE

1922 *Hochgebirgsvolk in Savoyen und Graubünden*. Ein Beitrag zur romanischen Volkskunde. Wien.

HABERLANDT, MICHAEL

1895 *Zum Beginn!* *Zeitschrift für Österreichische Volkskunde* 1:1–3.

1909–1911 *Österreichische Volkskunst*. Wien: Österreichisches Museum für Volkskunde.

HOFER TAMÁS

1989 Paraszti hagyományokból nemzeti szimbólumok – adalékok a magyar nemzeti műveltség történetéhez az utolsó száz évben. *Janus* 6(1):39–47. (59–75.)

1994 Népi kultúra, populáris kultúra. Fogalomtörténeti megjegyzések. *In* *Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás. Tanulmányok.* Kisbán, Eszter, szerk. 233–247. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet.

HOFER TAMÁS, SZERK.

1984 Történeti antropológia. Az 1983. április 18–19-én tartott tudományos ülészek előadásai. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport.

JEGGLE, UTZ

1970 Wertbedingungen der Volkskunde. *In* *Abschied vom Volksleben.* Klaus Geiger – Utz Jeggle – Gottfried Korff, Hrsg. 11–36. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde. /*Untersuchungen des Ludwig-Uhland-Institutes der Universität Tübingen*, 27./

JÓKAI MÓR

1890 Jókai Mór üdvözlő beszéde. *Ethnographia* 1:7–9.

KÖSTLIN, KONRAD

1973 Relikte: Die Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen. *Kieler Blätter zur Volkskunde* 5:135–151.

1991 Der Alltag und das ethnographische Präsens. *Ethnologia Europaea* 21:71–85.

KUTI, KLÁRA

2005 Historicity in Hungarian anthropology. *In* *Studying peoples in the people's democracies. Socialist era anthropology in Eastern and Central Europe.* Chris Hann – Mihály Sárkány – Peter Skalnik, eds. 273–285. Münster: LIT. /*Halle Studies in the Anthropology of Eurasia*, 8./

NIEDERMÜLLER PÉTER

2001 A régi kerékvágásban. Beszélő 7–8. www.beszelo.hu

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA

2002 Tárgyunk az időben. Néprajzi kihívások és válaszok. Debrecen: Ethnika.

RÜTIMEYER, LEOPOLD

1924 *Ur-Ethnographie der Schweiz. Ihre Relikte bis zur Gegenwart mit prähistorischen ethnographischen Parallelen.* Basel.

SÁRKÁNY MIHÁLY

1983 A parasztság és a termelési viszonyok. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* 13:21–37.

2005 Hungarian anthropology in the socialist era: theories, methodologies, and undercurrents. *In* *Studying peoples in the people's democracies. Socialist era anthropology in Eastern and Central Europe.* Chris Hann – Mihály Sárkány – Peter Skalnik, eds. 87–109. Münster: LIT. /*Halle Studies in the Anthropology of Eurasia*, 8./

SÁRKÁNY MIHÁLY – SOMLAI PÉTER

2004 A haladástól a kontingenciáig. *In* *Az evolúció elméletei és metaforái a társadalomtudományokban.* Somlai Péter, szerk. 11–52. Budapest: Napvilág.

SEBŐK MARCELL, SZERK.

2000 Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok. Budapest: Replika Kör. /Replika könyvek, 7./

TÁLASI ISTVÁN

1955 Az anyagi kultúra néprajzi vizsgálatának tíz éve (1945–1955). *Ethnographia* 66:5–56.

1976–1978 Kutatási törekvések a Tárgyi Néprajzi Tanszék negyedszázados fennállása alatt. *Dissertationes Ethnographicae* 2:3–15.

TISZTELETKÖR

1998 Tiszteletkőr. Fél Edit és Hofer Tamás Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban (Budapest, 1997) című könyvéről: Bárth János, Mohay Tamás, Kósa László, Christopher Hann, Voigt Vilmos, Péter Katalin, Niedermüller Péter hozzászólásával. *BUKSZ – Budapesti Könyvszemle, Kritikai írások a társadalomtudományok köréből*, 1998. ősz, 303–328. <http://epa.oszk.hu/buksz>